

DRUŽBENA ALTERNATIVA
IN ENTROPIJA

Andrej Kirn

2020

Andrej Kirn
DRUŽBENA ALTERNATIVA IN ENTROPIJA
2. dopolnjena izdaja

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV
Za založbo: prof. dr. Monika Kalin Golob, dekanja
Ljubljana 2020

Copyright © po delih in v celoti FDV 2020, Ljubljana.
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

Recenzenta: red. prof. dr. Anton Grizold in izr. prof. dr. Andrej Lukšič
Jezikovni pregled: Majda Degan
Naslovnica: Jure Brglez
Tisk: Demat d. o. o.

Knjiga se tiska na način sprotnega tiska.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.42:502/504

KIRN, Andrej, 1940-

Družbena alternativa in entropija / Andrej Kirn. - 2. dopolnjena izd. - Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2020. - (Knjižna zbirka Ost ; 24)

ISBN 978-961-235-917-1
COBISS.SI-ID 13679619

Kazalo

1 EKOSOCIALIZEM KOT ALTERNATIVA.....	5
1.1 Socializem in ekosocializem.....	7
1.2 Trajna rast in narava	12
1.3 Zapoznili nauki zgodnjih opozoril	18
1.4 Razlage sedanje krize	21
1.5 Kriza in izhodi iz krize.....	23
1.6 Obrat k tretji poti.....	32
2 ENTROPIJA V NARAVI IN DRUŽBI	35
2.1 Pomen in pojem entropije.....	37
2.2 Prenos pojmov	38
2.3 Ignoriranje in upoštevanje zakona entropije	45
2.4 Klasična termodinamika, (ne)povratnost in prihodnost človeštva	47
2.5 Entropija in življenje	49
2.6 Entropija in smrt	51
2.7 Entropija – mišljenje – informacija	53
2.8 Različni pomeni družbene entropije	57
2.9 Kontekstualnost družbene entropije	59
2.10 Ekološka entropija družbenega razvoja	62
3 DRUŽBENOEKOLOŠKI OBRAT, GIBANJE IN STRANKA.....	67
Povzetek.....	75
Summary	77
Viri	79
Stvarno kazalo	86
O avtorju	89

1 EKOSOCIALIZEM KOT ALTERNATIVA¹

¹ Tekst temelji na idejah, ki jih je avtor predstavil na predstavitvi knjige mag. Viktorja Žaklja Čas je za ekosocializem v Škofji Loki, dne 4. 12. 2013. Objavljen je bil kot članek v reviji Teorija in praksa, let. LI, št. 6, 1021–1056.

1.1 Socializem in ekosocializem

Socialistične ideje v 19. stoletju so predstavljale alternativo kapitalizmu. Alternativa je bila celo stoletje zgolj na miselni, ne pa še na praktični ravni. Ta preskok se je zgodil z oktobrsko revolucijo. Tako socialistične ideje pred Marxom kot tudi Marxova vizija socialistične in komunistične družbe so vse do leta 1918 predstavljale zamišljajne drugačne družbe od obstoječe. Pri različnih socializmih je vedno šlo za tri stvari: 1. kritiko obstoječega družbenega reda, 2. idejo o boljši družbi in 3. zamisel o poti do nje (Hofmann, 1970: 23). Socialistična miselnost je dedič evropske razsvetljenske filozofije, njenega razumevanja človeka in napredka.

V Marx-Engelsovi doktrini materialističnega razumevanja zgodovine dobi socializem dve novi značilnosti: a) znanstvenost in b) značaj družbenopolitičnega prehodnega obdobja na poti h komunizmu. Znanstvenost Marxovega socializma ni bila niti v njegovi prognostičnosti niti v klasični deterministični nujnosti, ampak v analitičnem raziskovanju kapitalistične družbe in zgodovinskih razmerjih med družbeno bitjo in zavestjo, produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi. Odlika znanstvenosti ni pri vseh znanstvenih disciplinah v njeni predvidljivosti. To ne velja samo za družboslovne znanosti, ampak tudi za nekatere naravoslovne. Geofiziki na primer ne morejo časovno napovedati potresov, biologi ne, katere rastlinske in živalske vrste bodo izumrle. Imajo pa »rdeči seznam« o njihovi ogroženosti. Zaradi omejenosti prognostične moči pa ti dve disciplini nista neznanstveni. Prognostična moč naravoslovnih znanosti je omejena pri nelinearnih procesih. Medicina postopa strokovno, toda iz ugotovljene diagnoze ne sledi vselej zanesljiva prognoza.

Istovetenje znanstvenosti s prognostičnostjo je bilo Marxu tuje. Podrobno konstruiranje prihodnosti za Marxa ni bila značilnost znanstvenosti, ampak utopičnosti. Razlikovati je treba tri vrste prognoz: a) na podlagi zakona, b) kot ekstrapolacijo preteklosti in sedanosti in c) na podlagi analize dejanskosti in njenega matematičnega modeliranja. Zanesljiv je samo prvi tip prognoze. V družboslovju imamo opravka s splošnostmi, ne pa z zakonitostmi naravoslovnega tipa. Pri naravoslovnih zakonitostih, pa še tu ne pri vseh, gre za neposredno povezavo med splošnostjo in konkretnim posamičnim dogodkom, zato je mogoča eksaktna prognoza posamičnega dogodka. V družboslovju pa takšna neposredna deterministična povezava med splošnim in konkretnim ne obstaja. Družbene razvojne in strukturne splošnosti se kažejo kot naravne zakonitosti. To seveda niso, so jim samo podobne. Znanstvenost socializma je bila običajno razumljena po vzoru znanstvenosti moderne, novoveške, Newtonove fizikalne znanosti in njenega determinizma in z njim povezano pojmovanje znanosti. Pri zagovornikih znanstvenega socializma in nujnosti zloma kapitalizma je bilo

pomembno njihovo pojmovanje znanosti in znanstvenosti. Marxovo prvo tezo o Feurbachu, da je glavna pomanjkljivost dosedanjega materializma v tem, «da je predmet, dejanskost, čutnost pojmovana le v obliki objekta ali zora; ne pa kot človeška čutna dejavnost, praksa; ne subjektivno» (Marx-Engels, 1976:357), je mogoče razumeti tudi kot anticipacijo spremenjenega razmerja med subjektom in njegovimi makrofizikalnimi inštrumenti ter mikroobjekti v postmoderni, kvantni fiziki. Za mnoge znanosti pa to razmerje še ni pomembno. Na začetku 20. stoletja je znanstvenost socializma analiziral Eduard Bernstein v predavanju *Kako je mogoče znanstveni socializem?* (Bernstein 1981: 200–230) Na teoretsko-filozofski ravni postmoderna fizikalna znanost ne more odmisлити aktivnosti opazovalca (subjekta) pri raziskovanju objekta. Spoznavnoteoretsko ni več mogoče popolno razdvajanje subjekta in objekta opazovanja. Postklasična fizikalna znanost je razkrila nevzdržnost spoznavnega nazora starega materializma. Načelo nedoločnosti v kvantni fiziki je vneslo novo razumevanje razmerja med subjektom in objektom v spoznavnem procesu. Razprave o ekonomski nujnosti propada kapitalizma so iz te nujnosti izključevale subjekt, ki je ozaveščen o možnosti in potrebi tega propada. Izključevale so politično organiziranega in ozaveščenega subjekta teh sprememb. Zavest o potrebi in nujnosti radikalnih družbenih sprememb je sestavina objektivne nujnosti in predstavlja razširjeno razumevanje družbene objektivnosti in nujnosti. V postmoderni naravoslovni znanosti teoretsko ni mogoče odmisлити dejavne vloge subjekta. Še toliko manj je to mogoče v družboslovju. Če bi bila ukinitvev kapitalizma zgolj ekonomska nujnost, podobna nastopu sončnega in luninega mrka, potem ne bi bilo potrebno nobeno politično delovanje, nobena preobrazba razreda na sebi v razred za sebe.

Pri ozaveščanju potencialnih političnih akterjev o dejanskih razmerah in odnosih so in bodo veliko vlogo imeli kritični družboslovci ter tisti del naravoslovne in tehniške inteligence, ki se še ni funkcionalno poistovetila in vključila v obstoječo kapitalistično družbo, njeno socialno tehnologijo in ideologijo. Družbenorazvojna, strukturna in družbenoekološka razmerja je mogoče razkriti le znanstveno in intelektualno, čeprav jih eksistenčno vsakodnevno doživlja in občuti milijone ljudi. Ko grozi nevarnost, da bomo hlapci na svoji zemlji, podrejeni domačemu ali tujemu kapitalu, je za ohranitev budnosti treba parafrazirati verze Otona Župančiča:

Veš, umetnik, znanstvenik,
raziskovalec, ekspert, svoj dolg,
zakaj zavijaš se v molk,
al' pa integracijo krepiš
in se protestnikom smejiš?
Če z znanjem zakričal boš dovolj glasno,
te marsikdo gotovo slišal bo ...

Skupek značilnosti znanosti, ki je spoznavno absolutizirala determiniranost in razdvojenost subjekta – objekta, je sestavina klasičnega koncepta znanosti, ki je ustrezal širši, moderni, novoveški civilizacijski paradigmi. Ta pa je povezana z nastankom kapitalistične družbe, industrijsko revolucijo in antifevdalno francosko družbenopolitično revolucijo leta 1789. Nastal je nov miselnovrednotni in družbeni svet, ki je dobil vzdevek moderna. Nekatero njene aspiracije in vrednote, kot so bratstvo, enakost, svoboda, se še niso izpolnile in treba jih je ohraniti ter braniti. Tudi zato je sedanjo kritično refleksijo moderne bolj ustrezno imenovati »druga moderna«, ne pa postmoderna (Beck, 1999: 2). Vrednote moderne so imele antifevdalno ost, toda združljive niso niti z bistvom kapitalizma niti z realnim socializmom nekdanjega vzhodnega bloka. »Druga moderna« vključuje ekološko razsežnost in ima drugačen pogled na naravo, napredek in realnost nasploh. Tako utopični, »znanstveni« kot tudi praktični stalinistični, realni, samoupravni socializem so bili dedič moderne, ekosocializem pa je dedič »druge moderne«. Ekosocializem se bo lahko uresničil le, če bo miselno in praktično presešel ter zanikal številne značilnosti doseganega socializma.

Ko je prišlo do socialistične revolucije v carski Rusiji, sta stopili v ospredje dve vprašanji: a) ali je mogoče graditi socializem v komaj nastajajoči industrijski družbi, ki jo od vseh strani obkroža kapitalizem, in če – kako; b) ali lahko pride oziroma mora priti do socialistične preobrazbe v ekonomskotehnično razvitem Zahodu z dolgo parlamentarno demokratično tradicijo. Odgovor na prvo vprašanje je bil pritrdilen, odgovor na drugo pa so iskali v reformizmu ali različnih teorijah o nujnosti zloma razvitega kapitalizma (Buharin, Stalin, Zinovjev, 1979; Caratan, Kalanj, Mikecin, 1981; Caratan, Kalanj, Mikecin, 1982; Caratan, Mikecin, 1979; Burger, 1982). Spoj tedanjega miselnega koncepta socializma, takratnih razmer in mednarodnega konteksta je socializem vodil v idejni in politični totalitarizem ter komandno plansko ekonomijo. Graditev socializma se je izrodila v stalinizem. Poskusi njegove preobrazbe v socializem s človeškim obrazom niso uspeli. Pri nas se je takoimenovana tranzicija pogosto izrodila v neinovativni, nepodjetniški, roparski kapitalizem. Glavni akterji tranzicije si lastijo zasluge za prehod v strankarsko demokracijo in samostojnost Slovenije, molčijo pa o prehodu v kapitalizem. Ta prehod je bil prikrit s procesom demokratizacije in nastajanjem Slovenije kot suverene države. To prikritost je najbolj razkrila privatizacija in podržavljanje družbene lastnine, denacionalizacija, odprava upravljski pravic delavcev in uveljavljanje ideologije neoliberalnega kapitalizma. Ko je Kardelj leta 1948 pisal odgovor Stalinu oziroma Informbiroju, je najbrž že uvidel, da stalinizem ni socializem, »a če to ni, kaj je – tega tedaj še ni vedel« (Žakelj, 2013: 140).

Reformistična drža je opustila tri stvari: a) razredni boj, b) revolucijo in c) diktaturo proletariata (Hofmann, 1970: 173). Reformizem se je osredotočil na izboljšanje

obstoječe družbe in opustil cilj njene radikalne preobrazbe. Reformizem se pogosto istoveti s t. i. revizionizmom, vendar neupravičeno. Reformizem je obstajal že pred Marxom. Utopični socialisti so videli vzvode družbenih sprememb v vzgoji, izobraževanju, morali in družbenem eksperimentu. Reformizem ni revizionizem, revizionizem pa je praviloma bil reformizem. Imamo dve usmeritvi: a) z Marxovo dediščino povezan revizionizem in b) od Marxovega mišljenja neodvisen reformizem (Kautsky, 1979; Kolakowski, 1977; Kolakowski, 1983, 1985; Marcuse, 1983; Prpić, 1981). Reformizem je povezan s procesom integracije (vključitve) levega opozicijskega, alternativnega mišljenja in delovanja v funkcionalno »izboljševanje« obstoječega sistema, ki pa se za večino v sedanjih razmerah neoliberalnega globalnega kapitalizma končuje s tekmo proti socialnemu dnu in uničevanjem ekoloških temeljev človeštva. Že dolgo poteka proces integracije levih opozicijskih akterjev prek socialnih sporazumov in soglasij pri sprejemanju takšnih strukturnih reform, ki so v interesu nacionalnega in mednarodnega kapitala. Kapitalistični akterji ne pozabijo pohvaliti razumnega sodelovanja levice, sindikatov in predstavnikov civilne družbe. Za sedanjjo levico mora biti združljivo oboje: revolucija in reforma. Revolucija mi pomeni na demokratičen način radikalno družbeno spremembo ne pa nasilje in kri. Tudi v ekosocializmu bodo nujni reformna drža, reformna miselnost in gibanje. Ne diktatura proletariata, ampak neposredna demokracija, samoupravljanje in soupravljanje mora zamenjati vladavino kapitala in političnih strank.

Reformizem in revizionizem 20. stoletja sta povezana: a) z ekonomskotehničnimi uspehi kapitalizma, ki so omogočili hkrati večje dobičke in večjo materialno blaginjo delavcev, b) z nastajanjem socialne države in c) s političnim vzponom delavskega gibanja, saj so nekatere delavske stranke postale izredno močne v parlamentu in je zanje glasoval velik del volilnega telesa. Integracija delavskega gibanja in politične levice v obstoječi sistem in njeno sodelovanje pri uveljavljanju neoliberalnega razvojnega modela sta povezana z ideološko politično močjo desnice, družbenoekonomsko in politično krizo socializma ter njegovo preobrazbo v kapitalizem. Krčenje socialne države je tudi manifestacija ekoloških omejitev trajne ekonomske rasti, spremenjenega globalnega konteksta, kjer tekmujejo med seboj le še različno ekonomsko in znanstvenotehnično močni kapitali ne pa kapitalizem in »realni socializem« nekdanje Sovjetske zveze ter odsotnost pogojev hkratnega večanja dobička in življenjskega standarda delavcev. Zmanjšanje socialnih in delavskih pravic naj bi zaustavilo ali vsaj ublažilo padanje dobičkov. »Veliko se govori o tem, da so brezposelni sami krivi za svoj položaj, ker so preleni ali pa hočejo preveč zaščite in previsoke plače. Nikoli se ne omenja deleža znotraj cene ali stroškov, ki gredo za dividende, rente in izplačila dobičkov in nagrad.« (Božič, 2014)

Ekosocializma ni brez neposredne ekonomske demokracije. Parlamentarna demokracija je njena nadgradnja in dopolnitev. Ekosocializma tudi ni brez etičnosti, humanosti, vladavine prava, spoštovanja človekovih pravic, demokratičnosti, ustvarjalnega sodelovanja namesto neoliberalnega, socialdarwinističnega tekmovanja, ki v sedanjih razmerah za večino ljudi predstavlja tekmo proti dnu (*race to the bottom*) in uničevanje ekoloških temeljev človeštva. Ekosocializem je liberalen toda ne v smislu tiste vrste liberalizma, ki je povezan s kapitalom, ki je destruktiven do narave, družbe in socialne države. Družbena alternativa, ki jo predstavlja ekosocializem, bo tudi morala opustiti ovekovečenje trajne ekonomske rasti, tehničnega napredka in človekove vladavine ter nadzora narave. Z ekosocializmom ni združljiva vse obsežnejša in intenzivnejša denaturalizacija, ki je posledica tehnizacije in ekonomske rasti. Demokratična ekosocialistična in sploh vsaka leva usmeritev se bo izognila pastem radikalne družbene preobrazbe, če se bo zavedala vzrokov in miselnih ideoloških dogem ter zmot, ki so vodile v karikaturu socializma in njegovo končno regresijo v kapitalizem. Stalinizem je naredil ogromno škode delavskemu gibanju. Priskutil je socializem in je predstavljal odlično sredstvo za odvrčanje ljudi od kakršnekoli alternative, še zlasti od socialistične. Zaradi stalinizma in podrejene vloge komunističnih partij Moskvi so socialistične ideje izgubljale svojo privlačnost, zato jih je bilo toliko lažje moralno, politično in ideološko razvrednotiti. Vse bolj se je opuščal cilj radikalne spremembe družbe. Ne konflikt, ampak socialno partnerstvo med delom in kapitalom je postala prevladujoča usmeritev. Kapital je pripisal sindikatom in levici vlogo stabilizirajočega dejavnika, ne pa rušitelja obstoječega družbenega reda. Ta dejavnik lahko kvečjemu kviri pravila igre, jih pa ne odpravlja. Argumenti proti stalinizmu so postali argumenti proti vsaki obliki planiranja in podružbljanja produkcijskih sredstev in socialistični družbi sploh (Abendroth, 1968: 181). K odbojnosti in razvrednotenju same besede socializem in njene kakršnekoli vsebine je največ prispeval stalinizem, kar je ustrezalo ideologiji in politični strategiji kapitalizma. Nobeno zunanje ideološko razvrednotenje socializmu ni prizadejalo toliko škode, kot mu jo je stalinizem. Moči privlačnega zgleda prakse ne more izničiti nobena kritika, še najmanj pa tista, ki je ideološko interesno motivirana. Izrazi, kot so demokratični socializem, ekosocializem, izkoriščanje, ki so se pojavili v zadnjem času, govorijo o novi družbeni, politični, ekonomski stvarnosti in so zametek sprememb naše vrednotne in politične zavesti.

Ekosocializem in gibanja, ki se prizadevajo za trajni obstoj človeštva v naravi, morajo miselno in praktično delovati tako, da ne bi prišlo do tretje svetovne vojne, ki bi bila gotovo atomska in bi pomenila uničenje civilizacije. Kardelj je napisal knjigo *Socializem in vojna v času*, ko je obstajala nevarnost, da se hladna vojna med blokom spremeni v vročo. Tudi ekosocializem je povezan z bojem za mir. Potrebovali bi temeljno delo Ekosocializem in vojna. Še nikdar niso človeštvu grozile tri katastrofe

hkrati: 1) socialna, 2) ekološka in 3) svetovna atomska vojna. Edino upanje, da preprečimo vse te možne katastrofe, je ekosocializem.

1.2 Trajna rast in narava

Naša civilizacija je vzpostavila nova razmerja z naravo. Različni kazalci kapitalističnega razvoja od njegovega začetka v 18. stoletju do danes imajo obliko eksponentne krivulje. Temeljna vsebina tega, čemur pravimo družbenotehnični napredek, je nastajanje narave za človeka. To je proces spreminjanja narave v okolje, ki je hkrati proces rastoče degradacije narave, podružbljenosti in denaturalizacije človeka. Obdobje po industrijski revoluciji je dobilo naziv antropoceno obdobje (Gowdy, Krall, 2013). Človekovo izrabljanje nežive narave (rudnin, fosilnih goriv, gradbenega materiala) za svoje lastne potrebe, užitke, navade in razvade ter večanje dobičkov vse bolj ogrožata živo naravo. Bo človeštvo obvladalo to dialektiko napredka ali pa ga bo pogubila? To je družbenoekološka dilema.

Okolje je vse bolj prikrilo in zakrilo naravo. Ta proces se nikdar ne more končati v ontološkem istovetenju narave in okolja. Ta dvojnost narave (*physis*) in okolja (*environment, die Umwelt, milieu, sreda*) je in bo obstajala. Družbenotehnični napredek je ujet v to dvojnost. V proizvedenih izdelkih in napravah (na primer letalu, laserju, GSO, avtomobilu, hiši, obleki, travniku, polju idr.) je navzoča narava v tistem izvornem pomenu – kot tisto, česar ni proizvedel človek. Narava v tem najširšem pomenu ni samo gora, gozd, travnik, sneg, morje ipd. Zlasti narava v hrani in tehničnih proizvodih je za večino ljudi vse bolj posredovana z delom drugih ljudi. Z družbeno delitvijo dela se ta posredovanost vse bolj stopnjuje. Človekovo koriščenje in predelovanje nežive narave začneta ogrožati makroskopsko živo naravo. Te narave ni mogoče trajno uspešno varovati s strožjo naravovarstveno, okoljsko zakonodajo in standardi dopustnega onesnaževanja, če se prakticira trajna ekonomska rast produkcije in potrošnje. Narave ni mogoče trajno varovati, če se ne spremeni dosednji način njenega koriščenja in spreminjanja v okolje z ekonomsko rastjo. Spremeniti je treba produkcijsko in potrošniško privajanje narave v družbenem sistemu z drugačnimi vrednotami, cilji in s tem tudi z drugačnim razmerjem med naravo in okoljem. Sedanje vse bolj ekstenzivno in intenzivno spreminjanje in privajanje narave s človekovim delom, znanostjo in tehniko ogrožata trajni obstoj človeške vrste v naravi. Na teoretski in empirični ravni je to nevarnost z računalniškimi ekstrapolacijami opisala študija Meje rasti (Meadows, 1972). Skrajno usodno pa je, da te nevarnosti nista priznali ne desnica ne levica in da se ni spremenila paradigma družbenega razvoja. Še vedno se vztraja pri paradigmi trajne ekonomske rasti, čeprav je ta sedaj pogosto preoblečena v t. i.

zeleno rast. Z opustitvijo neoliberalnega razvojnega modela se spremeni vse. Ta sprememba se zdi glavnemu toku politike nemogoča in utopična. Utopično pa je ravno njeno zanikanje. Zgodovina antropogeneze in sociogeneze je specifično nadaljevanje evolucijskega procesa na Zemlji. Znano je, da je več kot 90 % rastlinskih in živalskih vrst izumrlo. Ali takšna usoda čaka tudi človeško vrsto? Mogoče, saj hitro narašča verjetnost družbenoekološke katastrofe. Biolog Lamarck je že leta 1820 pisal, da je poslanstvo človeka, da uniči svoj rod in da bo naredil zemeljsko skorjo neprimerno za svoj obstoj. Obstaja pa velika pomembna razlika. Nobena izmed izumrlih vrst ni vedela za možnost izginotja, človeštvo pa to ve, in ta vednost predstavlja možnost, da se propadu izogne. Če ne bomo uspeli pravočasno preprečiti družbenoekološke katastrofe, se bo uresničila Lamarckova slutnja.

Zaradi velikega časovnega horizonta in kompleksnosti ni mogoče popolno ponotranjenje ekternalitet. Tudi zaradi tega mehanizmi svobodnega trga sami ne morejo preprečiti ekološke katastrofe. Razmerje med dohodkom na prebivalca petine najbogatejših in petine najrevnejših držav se je z 21 : 1 v letu 1960 povzpelo na 121 : 1 v letu 2008. V zadnjih 50 letih ekonomske rasti se je povečal ogljikov odtis na prebivalca, povečala se je izguba koralnih grebenov, izumrtje vrst, degradacija zemlje idr. (Rammelt, Boes, 2013: 269–270).

Rast razširjene reprodukcije kapitalizma vodi k spreminjanju vsega v menjalno vrednost. To se kaže v uporabi načel neoklasične ekonomije na ekološkem/okoljskem² področju tako, da se denarno ovrednoti vse: od življenja do ekosistemskih storitev. Temu služi izpopolnjevanje metode *cost-benefit analysis*. Vse se mora cenovno vrednotiti, vse se mora vključiti v trženje. Kot je v razsvetljenstvu vse moralo opravičiti svoj obstoj pred sodnim stolom razuma, tako ga mora sedaj opravičiti na trgu. Vse naravne in družbene dobrine in storitve postajajo blago, ki je izraženo v ceni. Temu trendu ustreza prizadevanje okoljskih pa tudi ekoloških ekonomistov, da se denarno ovrednotijo posamične lokalne ali celokupne globalne ekosistemske storitve. Ni dilema v tem, ali jih cenovno ovrednotiti ali ne (Kallis, Gómez, Zografos, 2013). Problem nastane, če se razume njihovo denarno vrednotenje za edino smiselno. Ekonomsko vrednotenje ni edino in tudi ne vselej najbolj pomembno. Na transdenarni pomen narave kaže že sama omejitev takšnega vrednotenja. Denarno vrednotenje narave, četudi nima operativne ekonomske funkcije, nazorno empirično potrjuje intuitivno predstavo o transdenarnem pomenu narave za ekonomski sistem. Ekonomsko vrednotenje ekosistemskih storitev je metodološko tehnično vse bolj zapleteno. Ima to slabost, da običajno ni umeščeno v širši miselni kontekst političnoekonomske analize razmerij med naravo in družbo.

² Ta sintagma ne izraža istovetnosti, ampak povezanost različnosti.

Z družbenotehničnim napredkom in ekonomsko rastjo raste tudi entropija, ki pa jo glavni tok ekonomske znanosti ne upošteva. Rast entropije je sicer lastna vsakemu ekonomskemu sistemu in tehničnemu napredku, toda ta splošnost ne odpravlja posebnosti rasti entropije v kapitalizmu. Kot je rekel ekonomist Georgescu Nicholas-Roegen, se je človek v kapitalizmu postavil na vrh antropogenega pospeševanja entropije. Za glavni tok neoklasične ekonomske znanosti zadnjih sto let je bil značilen monetarni in cenovni pristop. Ukvarjal se je z mikro- in makroekonomskimi ravnotežji, cenovnimi mehanizmi in ravnotežjem med ponudbo in povpraševanjem. Ni bil pozoren na materialnoenergetska stran ekonomskih aktivnosti. Ni upošteval termodinamičnih in ekoloških zakonitosti, zato tudi ni mogel biti entropičen in ekološki. To obdobje ekonomske znanosti se končuje. Njen glavni tok bo postal tudi entropičen in ekološki. Ta »tudi« ne pomeni, da bo šlo zgolj za dodatek in razširitev. Ne, šlo bo za spremembo razumevanja ekonomije v naravi in družbi. To spremembo nakazujejo študije o „mejah rasti« (Forrester 1971, Meadows 1972, 1975, 1992, Turner 2012), „odrasti« (Akbulut, Demaria, Gerber, Alier 2019, Weiss, Cattaneo, 2017) inovacija ekološkega odtisa (Wackernagel in Beyers 2019), družbena ekološka gibanja, koncepti družbene odgovorne ekonomije in spoznanja samih ekonomistov kot sta Piketty (2014), Milanović (2016), o razmerju med bogatimi in revnimi v sodobnem globalnem neoliberalnem kapitalizmu.

»Mi obravnavamo ekonomijo kot sistem, ki procesira materiale in jo obvladujejo tako zakoni ponudbe in povpraševanja kot tudi zakoni termodinamike. Sistem tvori procesualne stopnje, začevši z ekstrakcijo, pretvorbo, produkcijo končnih dobrin in storitev, vse do potrošnje in odlaganja odpadkov. Opis sistema vključuje tokove materialov in energije, pa tudi tokove denarja in cen.« (Warr, Ayres, 2012: 101)

Neoklasična ekonomija ni odmisllila samo materialne strani ekonomije in s tem njenih ekoloških/okoljskih posledic, ampak je odmisllila tudi njeno družbeno, socialno, moralno plat. Oboje naj bi popravila okoljska in institucionalna ekonomija. Prva z ekološko modernizacijo in uveljavitvijo tržnega načela »plača naj onesnaževalec«, druga pa z institucijo socialne države in družbenoodgovornega podjetja. Ekonomska znanost mora vse bolj tako iz notranjih strokovnih kot tudi zunanjih družbenih razlogov upoštevati ekološke/okoljske in socialne posledice ekonomske rasti. Ljudje imajo dovolj neoliberalne mantre o nujnosti konkurenčnosti in rasti BDP-ja. »Rast BDP-ja ne pove ničesar o tem, kako je bila rast financirana, kakšne družbene in ekološke posledice prinaša ter kako se rast BDP-ja razporedi v družbi.« (Božič, 2014)

Ekonomska rast zadnjih 48 let ni rešila ne problema svetovne revščine ne problema rastoče degradacije narave. Oboje se je poslabšalo (Rammelt, Boes, 2013: 269–270). Če ju ni rešila v preteklosti, je skrajno neodgovorno in utopično pričakovati, da ju

bo rešila v prihodnosti s privatizacijo in krčenjem socialnih pravic. Treba se je vprašati, kaj je narobe s samo rastjo, da sta se oba problema še bolj zaostрила, čeprav je treba upoštevati razliko med absolutnim in relativnim poslabšanjem materialnega standarda ter globalnim in lokalno-regionalnim stanjem okolja. Pogosto se trdi, da je rast nujna tudi zaradi zmanjšanja nezaposlenosti. Ob sedanjih stopnji produktivnosti dela, ki je povezana z znanstveno-tehničnim napredkom, je trajna rešitev obsega nezaposlenosti možna s skrajšanjem delovnega časa, z rastjo zelenih delovnih mest in s prepovedjo uvoza izdelkov iz tistih držav, ki ne bi uvedle krajšega delovnega časa in če njihovo cenovno konkurenčnost omogočajo nižji socialni in okoljski standardi. Skrajšanje delovnega časa je povezano z globalnostjo tržne ekonomije. Ko govorimo o ekonomskem zatonu Zahoda in vzponu Vzhoda, ne problematiziramo same rasti, ampak le njen geografski premik. Tudi pri konkurenčnosti, znanstvenotehnični razvitosti, dodani vrednosti je glavni problem relativna razvrstitev držav, ne pa sama konkurenčnost in rast. Trajna rast proizvodnje in potrošnje na omejenem planetu je antiekološki projekt, ki se bo končal s katastrofo. Leta 2004 so prebivalci EU imeli 31 % obdelovalne zemlje v drugih državah. Ta »primanjkljaj« obdelovalnih površin je nadomestil uvoz prehranskih izdelkov. Obrniti se je treba k povečanju obdelovanja zemlje v EU, dvigniti prehransko samozadostnost, ne pa povečevati ali ohranjati sedanji uvoz kmetijskih izdelkov. Isto in še bolj to velja za Slovenijo. Smo na repu držav EU glede obdelovalne površine na prebivalca, a na vrhu po površini trgovskih prostorov na prebivalca. Kako svobodna trgovina koristi tehnično in ekonomsko razvitejšim akterjem, lepo vidimo v trgovini s kmetijskimi pridelki. Razviti so postavili tako visoke tehnične standarde, da jih dežele v razvoju ne morejo doseči. Tako trgovina s kmetijskimi pridelki koristi razvitim, ki so se prav z visokimi standardi zaščitili pred konkurenco dežel v razvoju, ob tem pa razvili še močno subvencionirano kmetijsko pridelavo. Za moderni znanstvenotehnični ter ekonomski »napredek« so značilni trije procesi: 1. naraščanje stroškov kompleksnosti, 2. naraščanje neželenih socialnih in ekoloških/okoljskih posledic ter 3. upadanje učinkovitosti zdravil, predvsem antibiotikov, zaradi večanja odpornosti bakterij. Rast blaginje in potrošnje z ekonomsko rastjo se zaključuje z družbenoekološko destruktivnostjo. V obtoku so vse mogoče ideje, da ne bi bilo treba opustiti trajne rasti. Tako se govori o »dematerializaciji proizvodnje«, čistem premogu, izrabi naftnih skrilavcev, kar naj bi odpravilo grožnjo izčrpanja nafte, o geoinženiringu, ki bo shranjeval CO₂, »revoluciji učinkovitosti«, »zeleni rasti«, »družbi brez odpadkov«, kar naj bi dosegli s krožno organizacijo proizvodnje, pri kateri odpadki ene dejavnosti predstavljajo surovine za drugo. To naj bi bilo perfektno tehnološko produkcijsko posnemanje narave, saj tudi ta ne pozna odpadkov. Nekaj pri tem pozabljamo. Ekološka krožna povezanost narave je vzpostavljena brez tehnologije, človeška produkcijska pa ne. Zaradi te temeljne razlike nikdar ne bo mogoča družba brez odpadkov, kvečjemu družbe z različnimi odpadki, z večjo ali manjšo količino odpadkov in različnim deležem njihovega